

KLASİK DÖNEM TÜRK ŞİİRİNDE ATASÖZÜ VE DEYİM KULLANIMI BİR AKIMIN GÖSTERGESİ midir?

Ahmet TANYILDIZ

Özet

Şiirde atasözü ve deyimlere yer vermek, konuşma dili unsurlarını kullanmak, hayat sahnelerini ve reel tabiat unsurlarını şiire yansıtmak, hece ölçüsüyle şiir yazmak, bütünüyle veya çoğunlukla Türkçe kelimelerle örülmüş şiir söylemek, tarihi olaylardan bigâne kalmayıp bunları da şiire yansıtmak gibi özellikler, genellikle bir akıma bağlılık olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu edilen edebî bir akımsa bunu oluşturan ve akım olarak kabul edilmesini sağlayan bazı temel ölçütlerin mevcudiyeti kaçınılmazdır. Bu ölçütler de belli başlı temsilciler, teorik altyapı ve sanatkârı o akıma bağlayabilecek ve musahibi olarak kabul edip manevi desteğini arkasında hissettirebilecek hususlar gibi belli başlı maddeler olarak özetlenebilir. Birçok değerlendirmede Mahallîleşme Cereyanı olarak nitelendirilen bu konuyu değerlendirmenin ve tartışmanın gerekliliği açıktır.

Bu çalışmada klasik edebiyatımızın mahallî yönü üzerine genel bir değerlendirmeden sonra Necâî Bey örneğinden yola çıkarak şiirde atasözü ve deyim kullanımının, bir akıma tebaiyet olup olmadığı tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mahallîleşme, atasözü ve deyim, Necâî Bey.

Is the Use of Proverbs and Idioms in the Classical Period of Turkish Poetry an Indication of a Particular Tradition?

Abstract

Use of proverbs and idioms, and the elements of spoken language in a poem, reflecting the scenes taken from the life and the elements of real nature in a poem, writing a poem in syllabic meter, reading a poem composed of all or mostly pure Turkish words, and reflecting historical facts on a poem have usually been associated with a tradition. If the concern is a literary tradition, the presence of some basic standards that compose and provide it as a tradition is inevitable. These basic standards may well be summarized as major representatives, theoretical foundation and the elements and features that can be associated with the poet and the tradition. The need to discuss and evaluate this subject, which is named as 'Localization Trend' in many sources, is self-evident.

In this study after an overall evaluation of the local aspect of Turkish Classical Literature, by the help of Necâî Bey, the question of whether the use of proverbs and idioms in poetry is an indication of a particular tradition is going to be discussed.

Key words: Localization, proverb and idiom, Necâî Bey

Şair ve Sosyal Hayat

Edebî kültür temsilcileri olan şair ve nasirlerin, hayatlarını sürdürdükleri sosyal çerçevenin haricinde kalmaları mümkün olmaz. Bu durumun doğal bir sonucu olarak mahallî unsur içerdiği ileri sürülen bir cümle veya beytin, herhangi bir sanatkârdan sadır olabilmesi şaşırtıcı değildir. Divan şiirinin hayattan ve gerçeklikten kopuk bir hayal âlemi olup sadece yüksek zümreye hitap eden yapmacık ve taklitçi bir şiir dünyası olduğu ve şairlerin de makam ve şöhretten başka bir şey düşünmeyen, şiirlerini caize almak için yazan menfaatçi ve yabancı şairlerin taklitçisi bir grup olduğu gibi bilerek ya da bilmeyerek yapılan ön yargılı değerlendirmelerin günümüzde geçerliliğini yitirdiği müşahede edilmektedir.¹ Bu durum, sözü edilen kültür dairesinin şiir dünyasına sağlıklı bir şekilde bakabilme imkânı sağlamıştır.

Divan şiiri, sosyal ve kültürel hayatla bağlarını kesmemiş, aksine bazen hayatı bir beyte sığdırma başarısını yakalamıştır. Kuruluş aşamalarında, klasik şiirimizin temsilcileri Arap ve Fars edebiyatlarının tesiriyle sanatlarını icra ederken millî dinamiklerini de göz ardı etmemişlerdir. Dolayısıyla divan şiirinde Arap ve Fars kültürlerinin edebî ve içtimai unsurlarını görebildiğimiz gibi kültürel bağlamda mahallî unsurlara da rastlamamız son derece doğaldır.

Divan şairi yaşadığı zamanın tanığıdır. Devrin tarihî olaylarına dolaylı olarak şiirinde yer vermenin ötesinde, yaşananlara ve yapılanlara yazılan tarih beyitleri/mısraları ile tarihe kaynaklık eder. Bunların yanı sıra padişahların vakanüvisler haricinde seferlere davet ettiği şairlerin kaleme aldıkları eserler de (Selim-nâme, Süleymân-nâme gibi) şairlerin tarihe tanıklık ettiğini belgeler niteliktedir. Bir yapının, sarayın veya çeşmenin ne zaman inşa edildiği, bir beldenin ne zaman fethedildiği, bir savaşın hangi tarihte olduğu ve düğün, sünnet merasimlerinin tarih ve günleri gibi genel konuları tarihleyen şiirler olduğu gibi şairin bir akrabasının, arkadaşının, hatta bir hayvanının ne zaman öldüğünü tarihleyen şiirler de mevcuttur.² Bu tür örnekler, tarihî olaylardan uzak kalmayan ve hayatı şiire yansıtan bir edebî düşüncenin görüngüleridir.

Söz konusu unsurlar sadece mahallîleşmeyi temsil ettiği söylenen şairlere münhasır değildir. “Belirli bir çağın ürünü olan eserler yüzyıllar boyu, hatta bir bölüğü bin yıllar boyu değişmeden kalır ve oluşum zamanlarının özgüllüğünü korur. Bunlar çoğu kez içerik ve biçimleriyle yalnız tüm bir

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve yapılan değerlendirmelerden birkaçı için bk. Andrews 2003, Doğan 2002: 682-689, Okuyucu 2004b, Yöntem 1929: 402.

² Konu ile ilgili uç örnekler için bk. İsen 1994a: 134-144.

tarihsel çağın değil, ayrı ayrı dönemlerin de hatta bazen bir halkın kültürel ve manevi, siyasal ve toplumsal gelişiminin çok belirli bir zaman noktasının da karakteristik boyutlarını yansıtır.”(Pospelov 1995: 21). Başlangıç sürecinden zeval dönemine kadar tüm aşamalarda klasik şiirimiz; divan tertibi, nazım tür ve şekilleri, vezin, bazı temel hayal ve imgelerde büyük oranda bir bütünlük arz eder. Örneğin istisnai durumlar dışında sevgilinin saçı çoğu zaman siyahtır ya da çoğu zaman sevgili müstağni, âşık da muhtaç ve âcizdir.

Mahallîleşme

Hâl böyle iken mahallîleşmenin bir akım olarak kabul edilip edilmediği sorusuna cevap aramamız gerekir. Konu ile ilgili (görebildiğimiz kadarıyla) kalem oynatan hemen bütün yazarlar, mahallî unsur barındıran şiirler söylemenin, bir cereyana tebaiyet olduğunu ifade ederler. Bu cereyanın adı istisnalar dışında birçok yazarda Mahallîleşme Cereyanı/Akımı olarak kabul görmüştür. Bu hususta yazarların konu ile ilgili ifadelerine değinmek yerinde olacaktır.

Cumhuriyet döneminden itibaren konu ile ilgili ilk kapsamlı çalışma sayılan makalesinde Fuat Köprülü bu olguyu Türkî-i Basît ile paralel olarak *millî edebiyat cereyanı* şeklinde isimlendirir. Yazar bu çalışmasında cereyan olarak kabul ettiği mahallîleşmenin filizlendiği ilk zamanlardan on dokuzuncu asra kadarki gelişimi ve temsilcisi olarak gördüğü belli başlı sanatkarlar üzerinde durur (1999: 271-315). Nihal Atsız bir yazısında Türkî-i Basît'i de kastederek *milliyetperverlik cereyanı* deyimini kullanır (Avşar 2001: 135). Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı isimli hacimli eserinin birçok yerinde Köprülü ve Atsız'a oranla biraz daha hamasi bir ifade çerçevesinde konuyla ilgilenir ve tercihini *mahallîleşme cereyanı* yönünde kullanır (2001). Söz konusu çalışmalarda yazarlar, mahallîleşme olgusuna millîlik açısından bakmışlardır.

Muhsin Macit, Nedim'in şiirlerinde mahallî unsurları işlediği yazısında, başlığı da dahil olmak üzere, *mahallîleşme cereyanı* derken (1999: 711-717) Sabahattin Küçük, Bâkî ile ilgili makalesinde *mahallî çizgi* ifadesini dillendirir (2002: 728). Türkî-i Basît kavramını irdelediği çalışmasında Ziya Avşar *mahallîleşme akımını* tercih eder ve Türkî-i Basît'i de müstakil bir akım olarak algılamaktan ziyade mahallîleşme akımının bir sonucu ve bir kolu olarak gördüğünü belirtir (2001: 139). Mustafa İsen de divanlarda hece ile yazılmış şiirleri topladığı yazısında *mahallîleşme akımı* ifadesini kullanır (1993: 229). Ali Fuat Bilkan, *Orta Klasik Dönem* olarak adlandırılan on yedinci yüzyıl divan edebiyatı dünyasının, birbirinden farklı birkaç edebî

üsluba sahne olduğunu belirtir. Bu üslupları da Klasik Üslup, Hind Üslubu, Hikemî/Didaktik Üslup ve Mahallî/Folklorik Üslup şeklinde açıklar. Mahallîleşmenin on sekizinci yüzyılda bir cereyan olarak ortaya çıktığını söyleyerek öncesindeki yerleşme hareketlerini ise edebiyat bünyesinde var olan üslup olarak değerlendirir. Yazara göre on yedinci yüzyıldaki Mahallî/Folklorik Üslup, “Bir sonraki dönemde çıkacak olan Mahallîleşme Cereyanı ve Nedîm üslubunun temellerini oluşturmaktadır.”(2004: 379)

Mahallîleşmenin zeminini meydana getiren unsurların neler olduğu ve bir ihtiyaç olarak mahallîleşmenin hangi amiller sonucunda ortaya çıktığı konusunda tecessüm etmiş bir çalışma olmamakla beraber çeşitli yazarlardan bazı ipuçları yakalamak mümkündür. Bilindiği gibi klasik anlamda Türkçenin edebî dil hâline gelmesi³ Fars edebî kültürünün gölgesinde uzun bir zaman süreci içerisinde mümkün olmuştur. Farsçanın bütün yönleriyle etkisini sürdürdüğü -Türk liderlerinin yönettiği yerler de dâhil olmak üzere- coğrafi mekânlarda Türkçenin ilk kıpırdanmaları cılız hareketlerle başlamıştır. Büyük ölçüde Farsça üslup kalıplarının üzerine kurulmuş olan bu edebî temel, sözü edilen kültürle karşılaştıktan dört asır sonra mükemmel örneklerini vermiştir.⁴

Kültürler arası etkileşimlerde daha eski, geniş ve etkin olan kültürün baskın çıkacağı gerçeğini göz ardı etmeden edebî kültürümüzün ve dilimizin gelişimini izlemek yerinde olacaktır. Türk kültür ve edebiyatı, Acem kültürüyle muhatap olduğu zaman, yerleşikliği ve gelişmişliği mücerrep olan bu kültür dünyasının etkisine girmekte gecikmemiştir. Bunda İslamiyet’i Farslar vasıtasıyla öğrenmenin etkisini unutmamak gerekir. Edebî formlarını bu çatı altında geliştirmeye başlayan Türk kültürü, kendine has dinamiklerini muhafaza etmeyi başarmış ve gerek edebî anlamda gerekse lisani anlamda özünden büyük oranda bir sapma yaşamamıştır. Etkileşim döneminin ilk evresi tamamlandıktan sonra Türk edebî lisani doğal mecrasında gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

Anadolu’ya geliş sırasında Fars kültür ve dilinin yükseliş dönemine şahit olan Türkler, şartların getirdiği kaçınılmaz temastan etkilenecek Farsçaya kısa zamanda büyük rağbet göstermiştir. Bu vesileyle edebî nitelikli eserlerimiz on üçüncü yüzyılda boy göstermeye başlar. Bu asır, Türkçe için iki yönden önem taşır: “İlki, Türkçenin kendi iç gelişim dinamiklerini yaka-

³ Türk dilinin, İslam öncesi dönemde edebî bir hüviyet taşıdığı ve İslamî dönemde de toplum dinamiklerini etkileyebilmek için tasavvuf eğilimli bir sanat dili olarak şekillendirildiği malumdur. Kastımız divan edebiyatı bünyesinde gelişme gösteren sanat ve edebiyat dilidir.

⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Okuyucu 2004b: 219.

layarak karışık dillilikten kurtulması, ikincisi ise sessiz ve derinden hem nesir hem de nazım sahasındaki büyük yürüyüşünü başlatmış olmasıdır.”(Avşar 2001: 129). Yukarıdaki cümlelerde asıl dikkati çekmek istediğimiz nokta, *Türkçenin sessiz ve derinden hem nesir hem de nazım sahasındaki büyük yürüyüşünü başlatması* ifadesidir. Etkileşim sonrası taklitçiliğin tedricen azalıp özgün eserlerin ortaya konması, söz konusu büyük yürüyüşün yansımaları olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Türkçe veya mahallî olarak nitelendirilen unsurlarla eser -dar anlamda şiir- yazmayı, istisnai bir durumdan ziyade, dilin tabii gelişimi olarak görmek mümkündür. Bu noktada hayatın, doğanın, sosyal realitenin veya dilin herhangi bir alanından beslenerek şiir söylemek, olağan bir durum olmalıdır.

Yazının başında değinmeye çalıştığımız gibi yaşanan gerçeklikten, hayattan ve çevreden uzak bir edebiyat düşünmek muhaldir. Ele alınan konu veya fikir de dâhil olmak üzere tüm sanatsal faaliyetler, devrinin tanıkları ve belgeleri sayılabilirler. En azından devrin ortak kültür dünyasından alınan ilhamlar, konu, içerik ve dilde ortak bir zevkin belgesi olarak tecessüm etmişlerdir.

Edebiyatımızda bir akım olarak kabul gören mahallileşme olgusunun kronolojik açıdan bir izleğini çıkarmak ve atasözü/deyim kullanımının bu olgu içerisindeki konumunu algılamak için, akım olduğunu ifade eden araştırmacıların yazılarını esas almak yerinde olacaktır.

Çıkış noktasına yukarıda çeşitli araştırmacıların yazılarından hareketle değindiğimiz mahallileşme, genel kanaate göre İvazpaşazâde Atâyî, Sarıca Kemal, Sâfî’den sonra Necâfî ile en büyük temsilcisini bulur. On altıncı yüzyılda Bâkî başta olmak üzere Hayretî, Hayâlî, Usûlî ve Yahyâ Bey’in yanı sıra on yedinci asırda Şeyhülislam Yahyâ ve on sekizinci asırda Nedîm ile bu süreç devam eder. Bu konuya Türkî-i Basît’i ilgilendiren yönüyle değinen bir diğer araştırmacı ise, eserleri mahallî ve mahallî olmayan şekilde tasnif etmenin yanlışlığına değinir. Yazara göre “Divan şiiri Türkçenin konuşma sentaksı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu edebiyatta mahallileşmeden söz etmek mahallî olmayan eserlerin varlığını kabul etmektir. Bu, divan şiirinin gerçekliğine aykırıdır. Çünkü, divan şiiri Türkçenin doğal sesi ve söyleyişi üzerine kurulmuştur.” Ancak bu ifadelerden hemen sonra yazar, “Divan şiirinde yerlileşme hareketinin geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Buna göre, edebiyat tarihlerinde kaydedildiği gibi, mahallileşme akımını Nedim ile değil, 15 yy. şairi Necâfî Bey ile başlatmak kanaatime göre daha doğrudur.” diyerek mahallileşmenin akım olduğunu ikrar eder (Mermer 2006: 23-24).

Mahallileşme olgusu bir akımsa bir şiiri bu akımın bünyesine alan ölçüler nelerdir veya neler olmalıdır? Konu ile ilgili taranan kaynaklarda genel olarak şu maddeler ön plana çıkmaktadır:

- Atasözü ve deyimlere yer vermek.
- Hece ölçüsüyle şiir yazmak.
- Günlük hayat sahnelerini ve reel tabiat unsurlarını şiire yansıtmak. Bakışı çevreye ve haricî âleme yöneltip o çerçevede eser vermek.
- Konuşma dili unsurlarını ve özelliklerini kullanmak, İstanbul Türkçesi ile şiir söylemek, bütünüyle veya çoğunlukla Türkçe kelimelerle örülmüş şiir söylemek.
- Tarihî olaylardan bigane kalmayıp bunları da şiire yansıtmak.

Yukarıda sıralanan maddeler, divan edebiyatının akışı içerisinde yeni bir çığır açacak, bir akım oluşturacak sistemleşmiş özellikler midir? Yoksa divan edebiyatının formları arasında kendilerine yer bulan ve bu edebî anlayışa renk katan yerel unsurlar mıdır? Daha dar anlamda, atasözü ve deyimlerin kullanıldığı şiirler sadece -bilinçli Türkçeci olarak addedilen-şairlere mi aittir? Cevap bekleyen buna benzer soruların sayısı artırılabilir.

Atasözü/Deyim Kullanımı ve Necâtî Örneği

Günlük yaşamdan bağımsız ömür geçirmesi mümkün olmayan bir şairin, bu hayatı aksettiren ibare ve tabirleri kullanması gayet makuldür. Ancak üst dil ürünü olan edebiyat eserleri, güncel hayatın bütün dil ve konuşma unsurlarını yansıtmayabilir. Ayrıca divan edebiyatında durum biraz farklılık arz eder. Divan şairinin önünde o devirde mükemmel addedilen Acem şiiri örnekleri vardır. Tüm zirve şairlerde olduğu gibi mahallileşmenin ilk üstadı sayılan Necâtî'nin bile usta bir şair olduğunu ispatlamak için tezki-reciler tarafından yabancı şairlere benzetilmesi veya diğer Türk şairlerinin söz konusu şairleri kendilerine kıyas ölçüsü olarak almaları bu savı destekler: “Şi'r-i meşel-âmâzde evvel sözün rûhın ol bulmuş ve ma'dâ-yı hâlef sebâl-i sühandâ ol pâşvâyâ pey-rev olmuşdur (...) Nükte-şinâsân-ı fûnûn u Ŗulûm meşel-gûyluğı cihetinden icmâŖ u ittifâi üzre aña *Fûsâ-i Rûm* ve melikü's-su'arâ dimişlerdür.” (Canım 2000: 516). Aynı şekilde Sehi Bey de İdris-i Bitlisî'nin Necâtî'yi Osmanlı ülkesinin Hüsrev'i olarak kabul ettiğini ifade eder (Sehi Bey ? : 110b).

Türkçenin aruza uyarlanmasında yaşanan zorlukların sonucu olarak şiir diline çok sayıda Arapça ve Farsça kelime eklenmiştir. Aruzun Türk şairleri tarafından kullanılmaya çalışıldığı başlangıç evrelerinde, taklit sevi-

layarak karışık dillilikten kurtulması, ikincisi ise sessiz ve derinden hem nesir hem de nazım sahasındaki büyük yürüyüşünü başlatmış olmasıdır.”(Avşar 2001: 129). Yukarıdaki cümlelerde asıl dikkati çekmek istediğimiz nokta, *Türkçenin sessiz ve derinden hem nesir hem de nazım sahasındaki büyük yürüyüşünü başlatması* ifadesidir. Etkileşim sonrası taklitçiliğin tedricen azalıp özgün eserlerin ortaya konması, söz konusu büyük yürüyüşün yansımaları olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Türkçe veya mahallî olarak nitelendirilen unsurlarla eser -dar anlamda şiir- yazmayı, istisnai bir durumdan ziyade, dilin tabii gelişimi olarak görmek mümkündür. Bu noktada hayatın, doğanın, sosyal realitenin veya dilin herhangi bir alanından beslenerek şiir söylemek, olağan bir durum olmalıdır.

Yazının başında değinmeye çalıştığımız gibi yaşanan gerçeklikten, hayattan ve çevreden uzak bir edebiyat düşünmek muhaldir. Ele alınan konu veya fikir de dâhil olmak üzere tüm sanatsal faaliyetler, devrinin tanıkları ve belgeleri sayılabilirler. En azından devrin ortak kültür dünyasından alınan ilhamlar, konu, içerik ve dilde ortak bir zevkin belgesi olarak tecessüm etmişlerdir.

Edebiyatımızda bir akım olarak kabul gören mahallîleşme olgusunun kronolojik açıdan bir izleğini çıkarmak ve atasözü/deyim kullanımının bu olgu içerisindeki konumunu algılamak için, akım olduğunu ifade eden araştırmacıların yazılarını esas almak yerinde olacaktır.

Çıkış noktasına yukarıda çeşitli araştırmacıların yazılarından hareketle değindiğimiz mahallîleşme, genel kanaate göre İvazpaşazâde Atâyî, Sarıca Kemal, Sâfi'den sonra Necâtî ile en büyük temsilcisini bulur. On altıncı yüzyılda Bâkî başta olmak üzere Hayretî, Hayâlî, Usûlî ve Yahyâ Bey'in yanı sıra on yedinci asırda Şeyhülislam Yahyâ ve on sekizinci asırda Nedîm ile bu süreç devam eder. Bu konuya Türkî-i Basît'i ilgilendiren yönüyle değinen bir diğer araştırmacı ise, eserleri mahallî ve mahallî olmayan şekilde tasnif etmenin yanlışlığına değinir. Yazara göre “Divan şiiri Türkçenin konuşma sentaksı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu edebiyatta mahallîleşmeden söz etmek mahallî olmayan eserlerin varlığını kabul etmektir. Bu, divan şiirinin gerçekliğine aykırıdır. Çünkü, divan şiiri Türkçenin doğal sesi ve söyleyişi üzerine kurulmuştur.” Ancak bu ifadelerden hemen sonra yazar, “Divan şiirinde yerlileşme hareketinin geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Buna göre, edebiyat tarihlerinde kaydedildiği gibi, mahallîleşme akımını Nedîm ile değil, 15 yy. şairi Necâtî Bey ile başlatmak kanaatime göre daha doğrudur.” diyerek mahallîleşmenin akım olduğunu ikrar eder (Mermer 2006: 23-24).

Mahallileşme olgusu bir akımsa bir şiiri bu akımın bünyesine alan ölçüler nelerdir veya neler olmalıdır? Konu ile ilgili taranan kaynaklarda genel olarak şu maddeler ön plana çıkmaktadır:

- Atasözü ve deyimlere yer vermek.
- Hece ölçüsüyle şiir yazmak.
- Günlük hayat sahnelerini ve reel tabiat unsurlarını şiire yansıtmak. Bakışı çevreye ve harici âleme yöneltip o çerçevede eser vermek.
- Konuşma dili unsurlarını ve özelliklerini kullanmak, İstanbul Türkçesi ile şiir söylemek, bütünüyle veya çoğunlukla Türkçe kelimelerle örülmüş şiir söylemek.
- Tarihi olaylardan bigane kalmayıp bunları da şiire yansıtmak.

Yukarıda sıralanan maddeler, divan edebiyatının akışı içerisinde yeni bir çığır açacak, bir akım oluşturacak sistemleşmiş özellikler midir? Yoksa divan edebiyatının formları arasında kendilerine yer bulan ve bu edebî anlayışa renk katan yerel unsurlar mıdır? Daha dar anlamda, atasözü ve deyimlerin kullanıldığı şiirler sadece -bilinçli Türkçeci olarak addedilen-şairlere mi aittir? Cevap bekleyen buna benzer soruların sayısı arttırılabilir.

Atasözü/Deyim Kullanımı ve Necâfî Örneği

Günlük yaşamdan bağımsız ömür geçirmesi mümkün olmayan bir şairin, bu hayatı aksettiren ibare ve tabirleri kullanması gayet makuldür. Ancak üst dil ürünü olan edebiyat eserleri, güncel hayatın bütün dil ve konuşma unsurlarını yansıtmayabilir. Ayrıca divan edebiyatında durum biraz farklılık arz eder. Divan şairinin önünde o devirde mükemmel addedilen Acem şiiri örnekleri vardır. Tüm zirve şairlerde olduğu gibi mahallileşmenin ilk üstadı sayılan Necâfî'nin bile usta bir şair olduğunu ispatlamak için tezkiyeciler tarafından yabancı şairlere benzetilmesi veya diğer Türk şairlerinin söz konusu şairleri kendilerine kıyas ölçüsü olarak almaları bu savı destekler: "Şi'r-i meşel-âmizde evvel sözün rûhın ol bulmuş ve ma'dâ-yı halef sebîl-i sühanda ol pişvâya pey-rev olmuşdur (...) Nükte-şinâsân-ı fûnûn u 'ulûm meşel-güylüğü cihetinden icmâ' u ittifâk üzre aña *Ṭūsî-i Rûm* ve melikü'ş-su'arâ dimişlerdür." (Canım 2000: 516). Aynı şekilde Sehi Bey de İdris-i Bitlisi'nin Necâfî'yi Osmanlı ülkesinin Hüsrev'i olarak kabul ettiğini ifade eder (Sehi Bey ? : 110b).

Türkçenin aruza uyarlanmasıyla yaşanan zorlukların sonucu olarak şiir diline çok sayıda Arapça ve Farsça kelime eklenmiştir. Aruzun Türk şairleri tarafından kullanılmaya çalışıldığı başlangıç evrelerinde, taklit sevi-

yesinde kalan şiirimiz, usta şairler elinde mükemmelleşme sürecine girmiştir. Divan edebiyatı geleneğinde, asıl gövdeyi oluşturan bu klasik dilin yanında, şiir diline çeşni katan yerel unsurların çokça kullanıldığı şiirlerin ve terkipsiz sade bir Türkçe ile şiir yazma olarak yorumlanan Türkî-i Basît gibi örneklerin yanı sıra⁵ özellikle Sebki Hindî etkisiyle ağırlaşan ve devrin kaynakları tarafından eleştirilen suni bir dil kullanımını da mevcuttur.

Şiirde atasözü ve deyim gibi yerel unsurları kullanma konusunu sadece belli bir akıma bağlı sayılan şairlere ait ayırıcı bir nitelik olarak değil, derecesine göre her devir mensubu şairin benimsediği bir üslup özelliği olarak görmek kanaatimizce daha doğru olacaktır. “Şairin kültürü ve kültürünün kaynakları, devrindeki öğretim ve eğitim sistemine ve muhtevasına, geleneklere, göreneklere, telakkilere sıkı sıkıya bağlıdır.”(Çavuşoğlu 2001:13-14). Bu noktada Latîfî'nin Necâtî için sarf etmiş olduğu “meşfûruñ dîvânında mestûr olan eş'ârûñ ekşeri diyâr-ı Kaştamonıda vâkı' olmağın ebyât-ı dürebârında vârid olan emşâlûñ ba'zî vilâyet-i mezbûrenûñ 'âdet-i kadîmesine ve ıstılahâtına muvâfık vâkı' olmuştur. Ammâ ol 'ibârât-ı semâ'inûñ istimâ'ından gâfil olanlar gârağ-ı kıyılı derk idemezler.”(Canım 2000: 519) cümlelerini üslup özelliği olarak değerlendirmek mümkündür. Necâtî'nin şiirlerindeki mesellerin büyük kısmında, Kastamonu yöresine ait eski âdetler, yerel unsurlar ve ıstılahların yer aldığı gerçeğinden yola çıkarak bu tercihin söyleyiş özelliği ve tercih serbestisi olduğunu söyleyebiliriz.

Aslen atasözü ve deyim kullanımını, şiirde belagat ve fesahat kaidelerine uyma çerçevesinde de değerlendirebiliriz. Özeld *en öz ve açık bir biçimde ifade edilen fasih söz*, genelde ise *mukteza-yı hâle mutabık olarak irad edilen belîğ söz* tanımına atasözleri ve deyimlerin de dâhil olduğu aşikârdır. Nitekim Âli, Necâtî'yi “meşel-güylaruñ ser-âmed-i nâmdârı” ve “fuşahâ zümresinûñ şehriyâr-ı muhtârı” olarak tavsif eder (İsen 1994b: 164). Fasih sanatkârların ve meselle şiir söyleyenlerin lideri kabul edilen Necâtî'nin, belagat ve fesahat ilimlerinden haberdar olduğunu kestirmek güç değildir. Ayrıca o devrin şiir dünyasını anlatırken, “ol 'aşruñ şu'arâsı 'umûmen hüsn-i edâya muqayyed olmazlar idi. Gerek Mevlânâ Şeyhî ve gerek Aḥmedî ve bir iki karn sonra Aḥmed Paşa ve Nizâmî feşâhat ü belâgat nidügin bilürler idi hâlâ ki 'amele getürmezler idi. Fe-ammâ Mevlânâ Necâtî anlara nisbet hüsn-i edâya muqayyed idi.” der (İsen 1994b: 112). Demek ki Necâtî, çağdaşlarına ve şairlik kudretine malik olan diğer şairlere oranla daha güçlü ve güzel bir söyleyişe sahiptir. Şiirlerinde söyleyiş kudretini sağ-

⁵ Türkî-i Basît'in, yaygın görüşün aksine bir edebiyat akımı olmadığı ve Türkî-i Basît'le yazma çabalarının münferit girişimler olarak değerlendirildiği yazı için bk. Avşar 2001: 127-143.

lamak için meselleri yoğun bir şekilde kullanmaktan geri kalmamıştır. Meani ilminin bir konusu olan *icazın* tanımı ile atasözü ve deyimlerin tanımları arasındaki benzerliklere de bu bağlamda dikkat çekmekte yarar vardır.⁶

Bir şairin, şiirde atasözü ve deyimlere yer verme nedenleri sıralanacak olursa;

- Şiiri süsleyerek anlatımı güzelleştirmek. Bu hususu edebî sanatlardan irsal-i mesel/irad-ı mesel ile bağlantılamak mümkündür. Divan şiirinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça rastlanır. Türkçenin imkânlarını çok iyi bilen divan şairleri, atasözü, deyim ve halk dili ile söyleyişlerin çeşitli manalarıyla ustaca oynayarak ortaya koydukları irad-ı mesel ve irsal-i mesel gibi edebî sanatlarla şiirlerini zenginleştirirler. “Şimdiye kadar layıkıyla dikkat edilmeyen bu husus divan şairinin halk kültürü ile nasıl alakalı olduğunu gösteren bir delildir.”(Kurnaz 1997: 206). Anlam güzelliğinin ortaya çıkmasında edebî sanatlar kadar atasözü ve deyimlerin de katkısı çoktur. “Bundan dolayı atasözlerini şiir içinde kullanmak divan şiir geleneğinin bir parçası olagelmıştır. Öyle ki şiirde atasözü kullanmaya edebî sanatlar arasında yer verilerek adına *irsal-i mesel* denmiştir.” (Mengi 1986: 50). Bu hususlar, istisnalar hariç tutulacak olursa tüm divan şairleri için geçerli özelliklerdir. Zaten ortalama lisanın çok üzerinde, sanat gayesinin ifrat noktaya vardığı -Şair Nâbi'nin ifadesiyle- *kamus nüshası* eserlere, başta tezkireciler olmak üzere Osmanlı sanatkârları pek rağbet göstermemiştir. Kimi şairler şiirde atasözü, deyim ve halk ağzına ait unsurlara çok yer verirken kimileri az yer verir. Bu da şairin tercihi ile ilgili bir durumdur.

Meselle şiiri güzelleştirmenin en güzel örneğini, tezkirecilere göre Necâî vermiştir. Şairin meseller kullanmakla şiir vadisinde yeni bir çığır açtığı hususunda tezkireciler müttefiktir. Sehi Bey, şairin mesel tarikinde beğenildiğini ifade eder: “eş‘ârî rengin ve nazmı sihr-i mübîn tarz-ı gâzelerde hûb ve *tarîka-i meselde mergûb* hoş-âyende ‘âşıkâne gâzelleri çok ve pesendide ma‘tla‘larına nihâyet yok (...) dîvânı elsine-i ünâsda mütedâvil ve kendüsi ma‘ârifile mükemmel kimesnedür.”(s. 110a-110b). Bu ifadelerden hareketle, maarifle donanımlı, renkli ve sihir nazmıyla meşhur olan Necâ-

⁶ Söz konusu kavramların kısa tanımları şöyle yapılmıştır: İcaz; “Maksadı sıradan insanların günlük hayatta kullandıkları ifadelerle nazaran daha kısa ifade etmeye veya bir maksadı onu ifadeye yeterli en az sözle söylemeye denir (...) icâz az lafızla çok manayı ifade etmenin yanı sıra ifadesi kastedilen mananın gereği ne ise sözü onunla ifade etmek, şeklinde de tanımlanır.” (Saraç 2001: 73). Atasözü ve Deyimler: “Atasözleri, atalarımızın söylediği, geçmişten bugüne gelen, geniş tecrübe ve gözlemlerin ürünü olan kısa ve özlü sözlerdir (...) Deyimler de atasözleri gibi duygu ve düşünceleri kısa yoldan etkili ve canlı bir biçimde anlatmaya yardımcı olurlar.” (Batislam1997: 107)

tî'nin, şiirlerinde kullandığı meselleriyle de beğenildiğini söylemek yerinde olacaktır.

Latîfi, Necâtî'nin gazel tarzında bir mesel üslubu ortaya koyduğunu, kendinden önceki şairlerin de eserlerini ikinci plana attığını belirterek meselle şiir söylemekte âlemde meşhur olduğunu ifade eder: “Tarz-ı gazelde bir *üslüb-ı meslûbü'l-mişâl peydâ itmişdür* ki üslüb-ı eş'ârı şu'arâ-yı sâbıkayı kendü zamânına gelince kütüb-i mensûha gibi nesh ve eş'âr-ı kudemânuñ 'ağd-i bey'-i sühanların bey'-i fâsid mertebesinde fesh itmişdür. Ve şive-i şî'ri kemâl-i lefâfetde vü zerâfetde dâyire-i sihr-i helâle ve serhadd-i i'câza iletmişdür. Ve zebân-ı Türkîde sühanverlük ve nükteperverlük şivesi anda tamâm olmuşdur (...) her şî'ri hasb-i hâl-i 'âşık ve *her beyti meşele muvâfık u mü'tâbık düşüp* 'amm-gîr ü dil-pezir oldığıyçün şöhret-i şî'riyle meşhür-ı 'âlem ve 'inde'l-efâzıl ve'l-ahâli maqbûl u müsellemler olmuşdur” (Canım 2000: 517).

Âşık Çelebi ise Necâtî şiirinin selis ve latif edalı olduğunu belirterek her beytinin mesel-amiz, akıl dolu ve dillerde darb-ı mesel olduğunu ifade eder: “Necâtî'nün *tab'ı çalâk edası pâkdür*. Şî'ri yek-dest ü hemvârdur. Nazmı selis ü çâşnîdârdur. *Her beyti meşel-âmîz ü pür-mağz* ve ekşeriyyâ hayâlleri bîkr ve ma'nîleri nağzdur. Ve bi'l-cümle şu'arâ-i Rûma üstâd-ı evveldür. *Eş'ârı dillerde darb-ı meşeldür*. Ol zamân şu'arâsı içinde böyle latîf edalı rengîn şâ'ir koptur nevâdirdendür. Ve Rûmda evvel şî're temel urup reşk-i bâğ-ı İrem bir kaşr-ı hurrem eyledi...”(Aşık Çelebi ? : 357).

Hasan Çelebi'nin de bu konudaki fikirleri pek farklı değildir. Tezki-resinde, mesel irad etmekte bütün cihan şairlerinden daha üstün gördüğü şairi, tavr-ı meselde zamanın feridi olarak kabul eder ve babasının bu mahiyetteki bir beytine yer verir: “Tarz-ı gazel ve *irâd-ı meşelde şu'arâ vü büleğâ-i cihândan fâ'ik* idüğü nûr-ı âfitâb-ı meğârib ü meşâriğ gibi lâmi ' ü şârıkdur. Tarz-ı gazelde cihânun vâhidi ve *tavr-ı meşelde zamânun feridi* olduğına merhûm vâlidün bu kelâmı şâhiddür:

Haşre dek her şâ'ir ü kâmil dise şî'r ü gazel
Gelmiye kimse Necâtî gibi mâhir fi'l-meşel

(Kutluk 1981: 971).

• Geniş bir muhatap kitlesine hitap etmek. Bu konuda İshak Çelebi'nin aşağıdaki beyti dikkat çekicidir. Şair şiirinin okuyucu kitle tarafından beğenilip okunulmasının, ancak Sâfi ve Necâtî'nin şiirleri gibi pür-mesel olmakla mümkün olabileceğini ifade eder:

“Nazmıñ dilersen oğuna maqbûl-ı halk ola
Şâfi Necâtî şî'ri gibi pür-meşel gerek”

(Yakar 1999: 42)

Tezkireciler Necâtî'nin geniş bir muhatap kitlesine pür-mesel şiiirleri vesilesiyle hitap ettiğine dikkat çekmişlerdir. Sehi'î Bey, şair için "*dīvānı elsine-i ünâsda mütedâvil*" derken şiiirlerinin mesel-amizliğini vurgular. Latîfi, Necâtî'nin "*her beyti meşele muvâfık u mü'tâbık düşüp 'âm-gîr ü dil-pezîr oldığıyçün şöhret-i şî'rlle meşhûr-ı 'âlem ve 'inde'l-efâzıl ve'l-ahâlî maqbûl u müselleme*" olduğunu ifade eder. Aşık Çelebi ise "*eş'ârı dillerde darb-ı meşeldür*. Ol zamân şu'arâsı içinde böyle laîf edâlî rengin şâ'ir kôpmak nevâdirdendür." diyerek yine şairin bu yönünü vurgular.

Bu husus günümüz araştırmacısının da gözünden kaçmamıştır: "Şiiirlerinde oldukça sade bir dil kullanmış olan Necâtî'nin de atasözlerine ağırlık vermesi; onun, büyük kitlenin yani halkın dilini benimsemiş olmasından kaynaklanır ve şairin elden geldiğince çok sayıda okuyucuya seslenme, yani halka inme istek ve çabasıyla bağlantılıdır." (Mengi 1986: 50).

- Düşüncelerini daha net biçimde ortaya koymak için bir olay veya durumla kıyaslayarak ifade etmek. Şair cümlelerini daha anlaşılabilir kılmak için sosyal hayatta yaygınlaşmış tecrübe ve gelenek mahsulü olan birtakım atasözü ve deyimlere başvurarak ifadesini güçlendirebilir. Atasözleri ve deyimler bir milletin tecrübi hayatından süzülen unsurlar olduğu için ifade edilmek istenen düşünceler bu kalıp ifadelerle desteklenir.⁷

Şiiirde söz konusu unsurlara yer verme sebeplerini çoğaltmak mümkündür. Çalışmamızın sınırı çerçevesinde sıraladıklarımızın yanı sıra Mengi; muhatap kitlesinin şiiirden ders çıkarmasına vesile olmak, az sözle birçok anlam ifade etmek, Türkçeyi şiiir dilinin hizmetinde kullanmak ve şiiir dili yapmak gibi sebeplere değinir.

Sonuç

Bu çalışmada Necâtî Bey örneği esas alınarak şiiirde atasözü ve deyim kullanmanın bir akıma bağlanma konusu olup olmadığı tartışılmaya çalışılmıştır. Mahallîleşme hakkında fikir edinebilmek için, öncelikle; sosyal hayat ile şiiir/şair ilişkisi ele alınıp bir sanatkârın eserini meydana getirirken, etkilendiği ortam ve durumlara değinme gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Akabinde, ilgili araştırmacıların, mahallîleşme konusundaki fikirlerine yer ve-

⁷ Dehri Dilçin'in konuyla ilgili şu cümleleri dikkat çekicidir: "Şair eserini her şeyden evvel kendi milletine okutmak amacıyla kaleme almış olduğu için, halkın kolaylıkla anlayabileceği ve tereddütsüz inanıp kabul edeceği bir söz icap ettiğinde atasözlerini kullanmıştır." (Yakar 1999: 42).

rılmış ve makalelerdeki fikirler terkip edilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Edebiyatlar arası etkileşimin sonucu olarak dile birtakım yabancı kelime ve kalıpların yerleşmesi kaçınılmazdır. Osmanlı şiiri merkez alındığında etkileşimin daha üst boyuta taşındığı fikri de kabul edilebilir. Ancak ifrat ve tefrit uçlar istisnai durum sayılırsa şairlerin tercihi, devrin genel eğilimi çerçevesinde eser verme yönündedir. Üst dil sayılan edebî dilin günlük konuşma formlarından farklılık arz etmesi makul karşılanmalıdır. Ayrıca şairlerin bir kısmını (Sâfi, Necâtî, Aydınli Visâlî, İshak Çelebi, Nedîm gibi) mahallî akımın temsilcisi saymak, haricindeki tüm divan şairlerinin eserlerini *mahallî olmayan* biçiminde addetmek anlamına gelir ki bu da kesin bir yargı çıkmazına düşmemize sebep olabilir. Çünkü “Sanat hem çevresini yansıtır hem de çevresine şekil verir.” ve divan şiirinin “Kendisini üreten kültürün ve toplumun hayatıyla her türlü alış verişi vardır.” (Andrews 2003: 25 ve 32). Bu durumda şiirde halk deyimleri, konuşma dili unsurları, çevre, tabiat gibi konu ve unsurların kullanılmasını, *akım* gibi bir ifadeyle vermek istifham olarak zihinde yer etmektedir.

Şiirde atasözü ve deyimleri kullanmak ise kanaatimizce herhangi bir akıma bağlılığı göstermez. Çünkü mecaz ve mesel unsurlarının edebî eserlerde yer almasından daha doğal bir durum olamaz. Kaldı ki hayatın her aşamasında, bu tür kullanımlara rastlamak son derece normaldir. Şiirde atasözü ve deyim kullanmak, herhangi bir edebî kültür veya ideolojiye başkaldırı anlamı taşımamaktadır. Söz konusu akım iddialarında birincil örnek olarak değerlendirilen Necâtî’de de görüldüğü gibi, bu tercih şaire ait bir üslup özelliği sayılmalıdır.

Bize göre, klasik şiirde gelenekselleşmiş bir tarzı sadece bir akıma hasretmek, bu tarzın gelenek olma özelliğini daraltmak anlamına gelir. Edebî sanat olması yönüyle de gelenekleşmiş bir kullanımı daraltıp sadece bir akım özelliği şeklinde değerlendirmemiz durumunda, birçok divan şairini bu akıma müntesip kabul etmemiz gerekir ki, bu da mümkün görünmemektedir. Kaynaklarda, bu üslubun temsilcisi sayılan şairlerin sayısı sınırlı olduğu için, akım meselesinde, ortaya çıkan bu tezadın çözümlenmesi de bir gerekliliktir.

Kaynakça

- ANDREWS, Walter G., (2003). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, (Çev. Tansel GÜNEY), İstanbul, İletişim Yayınları.
Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, Millet Kütüphanesi, Nu.: 772, 356–360.

- AVŞAR, Ziya, (2001). “Türkî-i Basîti Yeniden Tartışmak”, *Bilig*, (Yaz-2001), S. 18, s. 127-143.
- BANARLI, Nihat Sami, (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- BATISLAM, Hanife Dilek, (1997). “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları-Fuat Özdemir Anısı*, s. 107-123.
- BİLKAN, Ali Fuat, (2004). “Mahallî/Folklorik Üslup (Nazım-Orta Klasik Dönem)”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 5, s. 377-383.
- CANIM, Rıdvan, (2000). *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratu’n-Nuzemâ*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (2001). *Necâtî Bey Divanının Tahlili*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur, (2002). “Divan Şiirinin Millî Karakteri”, *Türkler*, C. 11, s. 682-689.
- İSEN, Mustafa, (1993). “Divanlarda Hece İle Yazılmış Şiirler”, *Türk Kültürü Araştırmaları, Şükrü ELÇİN’e Armağan*, S. XXIX/1-2, s. 204-233.
- İSEN, Mustafa, (1994a). *Acıyı Bal Eylemek-Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa, (1994b). *Kühü’l-Ahbârın Tezkire Kısmı*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1999). *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURNAZ, Cemal, (1997). “Yahyâ Bey Divanında Atasözleri ve Deyimler”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 206-224.
- KUTLUK, İbrahim, (1981). *Kınalızâde Hasan Çelebi-Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin, (2002). “Bâkî”, *Türkler*, C. 11, s. 723-732.
- MACİT, Muhsin, (1999). “Mahallîleşme Cereyanı ve Nedim”, *Osmanlı (Kültür ve Sanat)*, (ed. Güler Eren), C. 9, s. 711-717.
- MENGİ, Mine, (1986). “Necati’nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı”, *Erdem*, C. II, S. 41, s. 47-56.
- MERMER, Ahmet, (2006). *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâfî’nin Şiirleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan, (2004a). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul, L&M Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan, (2004b). “Klasik Edebiyat: Türk Kültürü İçindeki Yeri, Kaynakları, Oluşumu, Sanat ve Estetik Anlayışı”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 4, s. 219-303.
- POSPELOV, Gennady N., (1995). *Edebiyat Bilimi*, (Çev. Yılmaz ONAY), İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2001). *Klasik Edebiyat Bilgisi Bilgisi-Belagat*, İstanbul, Bilimevi Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, (2002). “Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”, *Türkler*, C. 11, s. 664-681.
- Sehi Bey, (?). *Heşt Behişt*, Ayasofya Kütüphanesi, Nu.: 3544, v. 110-112.
- YAKAR, H. İbrahim, (1999). “Üsküplü İshak Çelebi Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu* (Gaziantep), s. 20-60.

YÖNTEM, A. Canip, (1929). "Divan Edebiyatında Mahallî ve Millî Cephe", *Hayat*,
S. 125, s. 402.